

MŰHELY

ÁCS PÁL

TINÓDI SEBESTYÉN ÉS BORNEMISSZA GERGELY*

„Bornemissza Gergely, jer ide. Fogd ezt a kardot. A tiéd. Légy hű vitéze a hazának, jámbor szolgája Istennek. Áldás és szerencse legyen a fegyvereden” – ezekkel a szavakkal avatta vitézzé ruszkai Dobó István, az egri vár későbbi kapitánya a bátor legénykét valamikor az 1530-as években: „Felkötötte a kardot a gyerek derekára, és homlokon csókolta a kis vitézt.”¹ Így történt – legalábbis az *Egri csillagok* írójának fantáziájában. Ennek köszönhető, hogy a történelmi köztudatban immár mindörökre összekapcsolódik az idősebb és az ifjabb egri hős sorsa. Ők ketten együtt valóságos csillagpárt alkotnak: „Két csillag száll fel az égre. Egyik a börtönből... Másik a tengerpartról... Ragyognak örökké”² – így hangzik a regénybeli jóslat, utalva Dobó keserű pozsonyi börtönéveire³ és Bornemissza Gergely kivégzésére az isztambuli Héttoronyban.⁴

A két vitéz végvári katona barátságáról a hiteles történelmi források hallgatnak. Egy-máshoz való viszonyukról, kapcsolatuk természetéről voltaképpen nem tudunk semmit. Ismerhették egymást már 1552 előtt is, hiszen Bornemissza Gergely már korábban megfordult Egerben. De valójában az egri vár török ostromakor, a harcban találkoztak össze. A várháború heteiben együtt küzdöttek az oszmán támadók ellen. A török elvonulása után Dobó lemondott a főkapitányságról, és Bornemissza lépett a helyébe.⁵ Kedvelték egymást vagy sem, megválaszolhatatlannak tűnő kérdés. Mindketten Ferdinánd király hűséges magyar katonái voltak, ám származásuk, emberi alkatuk, viselkedésmódjuk, személyes kapcsolataik rendszere erősen különbözött. Nehezen képzelhető el, hogy együttműködésük súrlódásmentes lett volna. Az egykorú beszámolók szoros olvasata akár a kettejük közti feszültségre is következtetni enged.

Dobó és Bornemissza „páros csillagának” legendáját a XVI. század historiográfiai hagyományának csíráiból fejlesztette ki Gárdonyi Géza. Forgách Ferenc *Emlékirata* plasztikusan ecseteli Gergely deáknak az 1552-es egri várostromkor véghezvitt kiváló

* Előadasként elhangzott 2006. május 5-én, az MTA Irodalomtudományi Intézet Illyés Archivumban megrendezett Tinódi-konferencián. Korábbi változata megjelent a konferenciakötetben: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai. (Szerk. Csörsz Rumen István), Kolozsvár, 2008. 43–54. o.

¹ *Gárdonyi Géza*: Egri csillagok. (Kiad. Császtvay Tünde.) Budapest, 2005. 48. o.

² Uo. 51. o.

³ „A regény olvasói számára azonban a legtöbbször megfejthetetlen ez az utalás, hiszen rendszerint nem tudják, hogy Dobó élete második felében [...] Balassa Jánossal [...] az akkor regnáló uralkodó, II. Miksa ellen szervezkedett. A szövetkezés kitudódott, s a két főurat börtönbe zárták.” *Hóvári János*: A hűtlen Dobó. Budapest, 1987. (Labirintus) 6., 86–97. o.

⁴ *Sugár István*: Bornemissza Gergely deák élete. Eger, 1984. (Studia Agriensia 4.) 113. o.

⁵ *Dercsényi Dezső – Voit Pál*: Heves megye műemlékei. II. k. Budapest, 1972. (Magyarország Műemléki Topográfiaja 8.) 66. o.

tetteit.⁶ Istvánffy Miklós pedig kitüntető figyelmet szentelt földijének, a pécsi Bornemissza Gergelynek. Az ő megfogalmazásában Bornemissza nem csupán egyike a vár védőinek, hanem az a katona, aki bátorsága és leleményessége révén olyan érdemeket szerzett, amelyek csak Dobó kapitány cselekedeteihez mérhetők.⁷ Ezt a Gárdonyi Géza által kiszínezett évszázados tradíciót igyekezett hiteles adatokkal alátámasztani a *Bornemissza Gergely deák életéről* szóló monográfia is: „Bornemissza Gergelyt méltán tartja nemcsak a hálás utókor, de a tárgyilagos történetírás is az 1552. évi nagy egri katonai siker egyik kulcsszereplőjének, s emlegeti a vár hat »főhadnagya« között Dobó István után a második helyen.”⁸

A „tárgyilagos történetírásnak” mindenképp számot kell vetnie azzal, hogy az 1552. évi egri ostromra vonatkozóan sem a kortárs történetírók, sem a „hálás utókor” nem ismertek más, az eseményeket összefüggően elbeszélő forrást, mint Tinódi Sebestyén *Eger vár viadaljáról való énekét* és annak *Summáját*.⁹ Semmi okunk sincs arra, hogy kételkedjünk Tinódi adatainak és történetmondásának hitelességében. Sőt, a történészek között egyre inkább erősödik az egyetértés abban, hogy Tinódi életműve „igaz történelem – versben és énekben elbeszélve”.¹⁰ A kassai lantos hírösszefoglalói és hírtértelése többnyire megfelelnek a legkényesebb modern történetkritikai kívánalmaknak is.¹¹ A *Cronica* szerzője – méltán viseli ezt a címet Tinódi énekeskönyve¹² – pontosság, gyorsaság, jólértesültség dolgában a humanista történetírókat is felülmúlta. Nem is titkolt szándéka volt ez: „Készörítettém enmagamat ez szegín eszömmel ezöknök gondviselésére foglalnom, és ez egynehány istóriát megírnom, öszveszednöm, és az községnek kiadnom, *ki lenne az több krónikák között végemlékőzet*, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem.”¹³ Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós és Schaeseus Keresztély pontról pontra az ő verseiből írták ki az egri várostrom eseményeit.¹⁴ Tudjuk, hogy maga Ferdinánd király is olvasta Tinódi beszámolóját, Zsámboky János latin tolmácsolásában.¹⁵

⁶ *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt. (Ford. *Borzák István*.) In: Humanista történetírók. (Szerk. *Kulcsár Péter*.) Budapest, 1977. (Magyar remekírók) 618–634. o.

⁷ *Istvánffy Miklós*: Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál 17. századi fordításában. I/2. (13–24. könyv.) (Kiad. *Benits Péter*.) Budapest, 2003. 207–223. o.

⁸ *Bodola Gyula*: Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. 6–15. o.; *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 40. o.

⁹ *Tinódi Sebestyén*: *Cronica*. Kolozsvár, 1554. – Faksimile kiadás: (Szerk. *Varjas Béla*. Kísérő tanulmány *Bóta László*.) Budapest, 1959. (Bibliotheca Hungarica Antiqua 2.) N2b–Y2b. – Modern kiadása: *Tinódi Sebestyén*: *Krónika*. (Kiad. *Sugár István*. Bev. *Szakály Ferenc*.) Budapest, 1984. (Bibliotheca Historica) 221–309. o.

¹⁰ Ezt az álláspontot a legmarkánsabban *Szakály Ferenc* képviselte az 1984-es Tinódi-kiadás bevezető tanulmányában: Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve. Tinódi Sebestyén élete és életműve. In: *Tinódi: Krónika*. i. m. 5–85. o. Vö. még *Szakály Ferenc – Dávid Géza*: Újabb adalék Tinódi Sebestyén történetírói hiteléhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100 (1996). 481–489. o.

¹¹ Vö. *Hóvári*: A hűtlen Dobó. i. m. 21. o.

¹² A *Cronica* az első magyar verskötet: történetmondás és poézis sajátos együttese. A szerző nemcsak historiaszerző volt, hanem „korának mércéjével mérve rendkívüli költő”. Vö. *Vadai István*: Kolozsvárott kötetet komponálni. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 79.

¹³ *Tinódi*: *Cronica*. i. m. aa2a.

¹⁴ Vö. *Szakály*: Igaz történelem. i. m. 40. o.

¹⁵ *Joannes Sambucus*: *Rerum ad Agriam gestarum narratio*, 1553. – Kiadásait lásd: *Kulcsár Péter*: A ma-

Ismerjük Tinódi munkamódszerét. A legnagyobb figyelmet a *Cronicába* foglalt események valóság tartalmának és az elbeszélés megbízható kronológiájának szentelte: „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamissat bé nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam.”¹⁶ Egyúttal elismerte, hogy a megverselt történetek hitele forrásközlőinek emlékezetétől függ: „Igazmondó, jámbor vitézőktől, kik ez dolgokba jelön voltak, értéköztem. [...] Ha valahol pedig vétők volna benne, azt ne én vétőknek, hanem az kiktől értéköztem, tulajdonítsátok, és kérlek titóket, énnéköm megbocsássátok.”¹⁷ Azt is kifejezésre juttatta a szerző, hogy a *Cronicába* „beírt” vitézek jelentőségük és hadi tetteik arányában kaptak kisebb vagy nagyobb szerepet. A végvári hősök „végemléközetét” egy szilárd alapokon nyugvó hierarchikus rend szerint rögzítette. Ez a sajátos kifejezés a szerző legfontosabb történetírói törekvéseire utal. A mindentudó krónikás a vége felől láttatta az események sorát. Visszatekintve ésszerűen újragondolta, egyszersmind érzelmileg megrostálta az elbeszélte történeteket. Vergiliust idézi annak tanúságául, hogy *emlékezni öröm*: „Tanúbizonyosság erről az tengör vizébe Éneás társait mint biztatja volt, hogy az ott való nyomorúságok végre emléközetre öröm lészön.”¹⁸ Tinódi tehát az igazat, a „meglótt dolgot”¹⁹ írta, de ez mindig átszűrődött adatközlőinek szubjektív emlékezetén és a dolgok maga formálta „végemléközetén”.²⁰

Tinódi különös gonddal érzékeltette a végvári vitézek közti rangkülönbségeket. Az egri históriás ének arról igyekszik meggyőzni közönségét, hogy minél magasabb beosztású egy katonatiszt, annál több és jelentősebb hőstett fűződik a nevéhez. Porkoláb, főhadnagy, hadnagy, főlegény, drabant, katona – rangjának megfelelő helyet kap a versben: „Hogy mind éltig éljön az ő jó nevék.”²¹ Ez az ábrázolásmód a krónikás szemléletére oly igen jellemző „szervitori éthoszból”²² eredeztethető. Tinódi ugyanis minden más értéknél fontosabbnak tartotta az engedelmesség erényét.

Lássuk tehát, miként rögzítette Tinódi Sebestyén az egri vár gyaloghadnagyának, Bornemissza Gergelynek „végemléközetét”. Az egri „nagy história”²³ kezdetén megtud-

gy történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Budapest, 2003. 611–612. o. Vö. *Dézsai Lajos*: Tinódi Sebestyén (1505?–1556). Budapest, 1912. (Magyar Történelmi Életrajzok) 104. o.; *Bodola*: Dobó István a magyar költészetben. i. m. 15–19. o.; *Hóvári*: A hűtlen Dobó. i. m. 22. o.; Zsámboky Tinódi-feldolgozásának magyar fordítását és elemzését lásd: *Domokos Gyöngyi*: „Ferdinandus királynak hív voltába”. Zsámboky János Tinódi-adaptációja. Pécs, 2006. Kézirat.

¹⁶ Tinódi S.: *Cronica*. i. m. aa2b.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Tinódi S.: *Cronica*. i. m. aa3b. – „revocate animos, maestumque timorem / mittite: forsan et haec olim meminisse iuvabit”. – „Bátorságotokat nyerjétek vissza. A gyásztól / sem kell félni, hiszen majd emlékezni öröm lesz”. *Vergilius*: *Aeneis*. (Ford. *Kartal Zsuzsa*.) Budapest, 1987. I. 202–203. vsz., 17. o. Vö. *Bodola*: Dobó István a magyar költészetben. i. m. 8. o.

¹⁹ Tinódi szóhasználatában a „lött dolog” a „história”, „krónika” szinonimája. Pl. „ez könyvnek második része, kiben külömb-külobb időben és országokban lött dolgok, históriák vannak”; „Sokat szólhatok az meglótt dolgokról, / Régieknek az ő krónikájkokról”; stb. *Tinódi*: *Cronica*. i. m. a1a, f4a. Lásd: *Pirnat Antal*: *Fabula és história. Irodalomtörténeti Közlemények*, 88 (1984). 137–149. o.

²⁰ „Vigyázat, az igazmondó szerző metanyelven hazudik!” – jegyzi meg *Vadai István*: *História és fabula*. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 29. o.

²¹ *Tinódi*: *Eger vár viadalja*. 541. sor.

²² *Szakály*: *Igaz történelem*. i. m. 59. o.

²³ Ezzel a kifejezéssel különbözteti meg Tinódi a részletekben gazdag Eger vár viadalját annak Summájától: *Tinódi*: *Summa*. 457. sor.

juk, hogy „Gergöl deák harmadfél száz gyalogval”,²⁴ királyi utasításra, királyi haderő²⁵ élén érkezett a várba, és ő lett a mintegy kétezer főnyi védőserég főtisztjeinek egyike. Eger hat főhadnagya²⁶ között nem volt katonai rangkülönbség, a porkoláboknak nevezett várnagyokra, Dobó Istvánra és Mekcsey Istvánra mégis mindenkinél nagyobb felelősség hárult, a legnagyobb Dobóra, aki tisztartóként a vár gazdasági ügyeit intézte.²⁷ Az újonnan odavezényelt egységek parancsnokait arra kötelezték, hogy: „Az porkolábokkal együtt szóljanak, / Egymást értvén szeretettel lakjanak”.²⁸ A vár négy új főhadnagya között Bornemissza lehetett a legtekintélyesebb, mivel egymagának több mint kétszer annyi katonája volt, mint három társának együttvéve. Ez persze még nem elég ok arra, hogy az egri hősök sorában Dobó István után a második helyen említsük őt.

Ha figyelmen kívül hagyjuk Bornemissza Gergely később kialakult nimbuszát, és csupán a védelem stratégiai jelentőségű eseményeit vesszük számításba, Dobó és Mekcsey nemcsak tisztségük révén, de tetteikkel is fölülhaladják őt. A várháborúban sok múlott a személyes bátorságon, a győzelem kulcsa mégis a tüzérség kezében volt. Az egri ágyúkat Dobó irányította, mégpedig kiválóan: jól irányzott lövéseivel két ízben is súlyos csapást mért az ellenségre. A várfalakon ütött sérüléseket megfeszített éjszakai munkával mindig sikerült feltöltetnie, befoltoztatnia.²⁹ Lecsapott a vár feladását fontolgató árulókra, és úrrá lett a löporraktár robbanását követő általános pánikon. Jól gazdálkodott a munícióval, és mindig elegendő pihent katonát tudott a falakra küldeni. Mekcsey kapitány kevesebb hőstettet hajtott végre, de ezek közt említhetjük a várfal alá fűrt török akna felfedezését, a fal felrobbantásának megakadályozását. Mekcsey tehát a vár egyik megmentője volt.³⁰

Bornemissza Gergely nem vitt végbe ezekhez mérhető cselekedeteket. Részt vett egy bátor rajtaütésben, égő oldalszalonnákkal felgyújtott egy farakást, amit a törökök a várárokban halmoztak fel, és magára vonta a figyelmet pirotechnikai találmányaival, amelyek alighanem nagy riadalmat keltettek, de kevés pusztítást okoztak az ellenség soraiban.³¹

²⁴ *Tinódi*: Eger vár viadalja. 276. sor.

²⁵ Bornemissza Gergely gyalogos drabantokból álló csapatát a későbbi források is a „király embereiként” emlegetik. *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 57. o.

²⁶ *Sugár István*: Az egri vár története. Budapest, 2002. 60. o.

²⁷ *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 21. o.

²⁸ *Tinódi*: Eger vár viadalja 271–272. sor.

²⁹ „Dobó kivált a célzásra s a megrongált várfalak gyors helyreállítására ügyelt, s ekként a török tüzelés eredményét paralyzálta.” *Thallóczy Lajos*: Csömöri Zay Ferenc. Budapest, 1885. (Magyar Történelmi Életrajzok) 61. o. Ez a megállapítás még akkor is helyes, ha a szerzőnek a várvédők tüzérségi fölényéről vallott nézeteit a modern kutatások már megcáfolták. Dobónak négy, a törököknek húsz nagy kaliberű „öreg” ágyúja volt. *Sugár*: Az egri vár története. i. m. 49., 70. o. A vár védműveit már az ostrom előtt úgy megerősítette Dobó, hogy később a törököknek intenzív ágyúzással sem sikerült szétlőniük azokat. Ő építtette a nevét viselő modern, ólasz rendszerű bástyát a vár nyugati részén. A Dobó-bástya történetét lásd: *Dercsényi – Voit*: Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 93. o.; vö. *Hóvári*: A hűtlen Dobó. i. m. 21. o.; *Domokos György*: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000. 21. o.

³⁰ Tudjuk, hogy az erődítményekben az aknázók okozhatták a legkomolyabb károkat. Végül Eger várát is aknaháborúban foglalták el a törökök 1596-ban. *Sugár*: Az egri vár története. i. m. 141–143. o.

³¹ Mindezt kimerítően tárgyalja *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 19–41. o. A könyv részletesen elemzi Bornemissza haditechnikai furfangjait, de kísérletet sem tesz ezek hatásvizsgálatára. Kritika nélkül azonosul a hagyományos szemlélettel, miszerint Bornemissza Gergely „az egri ostrom Archimedese” volt. A XVI. századi várvédelemben általánossá vált a különböző tüzes szerszámok (pl. a Tinódi által gyakran emlegetett „aprópus-

Tinódi mégis minden lehetőséget megragadott arra, hogy öregbítse Bornemissza hírnevét. A Bornemissza által összeszerkesztett tüzes kereket eposzba illő szárnyas szavakkal illetve: „Talám ily fortélt kevés embör látott, / Gergöly deák mint szörzé ez bölcs dolgot”.³² A látványtól és a robbanásoktól megrémült törökök állítólag Isten csodáját látták a félelmetes tákolmányban:

„Nám, az puskák, szakállosok ropognak,
Sokan az terek földre burulnak,
Csudálkoznak, mondják Isten haragjának,
Csak az ő bölcseségének, hatalmának.”³³

A „nagy história” „harmad részé”-nek első szakaszából szokása szerint akrosztichont alkotott Tinódi. Ebben a strófában előre felsorolta az énekrész legfontosabb témáit, isteni beavatkozásként jellemezve Bornemissza ötletes hadigépezetét:

„Mégis halljatok szép viadalokat,
Porfelgyűlést, szép csuda ostromokat,
Az jó Isten mint mutatá meg magát,
Nagy szégyenbe hozá az császár hadát.”

Semmiképpen sem lehet véletlen, hogy az akrosztichon-strófa harmadik sora – AZ IO ISTEN MINT MVTATA MEG MAGAT – éppen azokra a versszakokra esik, amelyekben Gergely deák csuda tetteiről esik szó.³⁴

Bornemissza dicsőségét növeli egy apró, ám árulkodóan elfogult jelenet is. Ismeretes, hogy a várfal felrobbantását Mekcsey kapitány akadályozta meg egy jó időben és helyen fűrt ellenaknával. Tinódi az izgalmas epizód kulcsjelenetében – a török és magyar aknávját összetalálkozásakor – mégsem Mekcseyt, hanem Bornemisszát szerepelteti, aki egy mordály puskával hasba lövi a török pallért:

„Az két ásás hogy közel öszvejuta,
Egy mordály puskával Gergely deák juta.

Vaj, mikoron egy likacskát nyitának,
Löve hasába az terek pallérnak,
Lön halála egy főpatyolatosnak.”³⁵

kák”) használatá. Nem Bornemissza találta fel, noha kétségtelenül ügyesen alkalmazta ezeket a szerkezeteket az ostrom idején. A XVI. századi erődítmények fejlődéstörténete – a tüzérség hatékonyságát megnövelő, olasz rendszerű bástyák elterjedése – azt mutatja, hogy a támadókra zúdított ágyú- és puskatűzet sohasem pótolhaták, legfeljebb kiegészíthették a gyorsan, könnyen elkészíthető égő-robbanó szerszámok. A Bornemissza Gergely által bevetett haditechnikai eszközökről legutóbb *Kelenik József* tartott előadást az egri vár védelmének 450. évfordulója alkalmából rendezett X. végvári konferencián (Eger, 2002. április 23–24.) *Hausner Gábor*: Az egri vár diadala 1552. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115 (2002). 456. o.

³² Tinódi: Eger vár viadalja. 1175. sor.

³³ Uo. 1183–1186. sor.

³⁴ Vö. *Vadai István*: A függőleges beszéd. Tinódi akrosztichonjairól. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserü Bálint tiszteletére.* (Szerk. *Balázs Mihály*.) Szeged, 1997. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 633–634. o.

³⁵ Tinódi: Eger vár viadalja. 1205–1210. sor.

Egyetlen török harcos halála – még ha „főtörök”³⁶ is – önmagában nem tűnik említésre méltó dolognak. Az oszmánok is elismerték, hogy „a vár alatt elesett vértanúknak nincsen száma”³⁷ – nyomós oka lehetett Tinódinak, hogy egy egész versszakon keresztül ecsetelje azt aényt, hogy a török „főpatyolatost” Bornemissza Gergely puskája küldte át a „paradicsomba”. Ezt az okot az *Eger vár históriájának* keletkezéstörténetében és Tinódi Sebestyén szervitori szemléletében kereshetjük.

Tudjuk, hogy az énekszerző nem sokkal az ostrom után, valamikor még az 1552. évben járt Egerben, ahol személyesen találkozhatott a hősökkel.³⁸ Ám az is ismeretes, hogy csak fél évvel később, 1553 augusztusában fejezte be az egri éneket.³⁹ Ez alatt sok változás történt a vár életében.

Dobó és Mecsey nem sokkal a törökök elvonulása után lemondott a kapitányságról.⁴⁰ A királyi hadvezetés – több-kevesebb eltökéltséggel – igyekezett maradásra bírni a sértődött főporkolábot, valójában azonban már folytak a tárgyalások a vár vezérkarának átalakításáról.⁴¹ Bornemissza Gergely, aki csapatával együtt a várban maradt, dacolva a téli útviszonyokkal, 1553 januárjában Grazba utazott, ahol személyesen találkozott Ferdinánd királlyal, eszmecsereét folytatott vele az egri vár helyreállításának és megerősítésének teendőiről. Ekkor született meg a döntés, melynek értelmében rövidesen Bornemisszát nevezték ki az egri vár főkapitányának.⁴²

Általános vélekedés szerint a várvédelem során tanúsított hősiessége jutalmául nyerhet-e el ezt a tiszteletet.⁴³ Ám számos körülmény azt a gyanút ébresztheti bennünk, hogy az uralkodó és tanácsosai már az ostromot megelőzően fontos szerepet szántak Bornemissza Gergelynek az egri vár vezérkarában. Tudvalevő, hogy amikor 1552 júniusában bizonyosnak látszott, hogy a török haderő megtámadja Egert, Dobó István segítséget kért Béctől, és megnevezte azokat a tiszteket, akikben megbízott – Bornemissza egyébként nem volt közöttük.⁴⁴ A Habsburg hadvezetés választása azért esett Bornemisszára, mert jól ismerték őt az

³⁶ Tinódi némiképp túloz, mivel ez a kifejezés a végvári küzdelmek nyelvhasználatában a török méltóságokra, katonai és politikai tisztségviselőkre vonatkozott. Az aknászok (lagimdzsik) vezetője alacsonyabb rangú tiszti lehetett. Vö. *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a 16–17. századi török–magyar határ mentén. Az oszmán–magyar végvári szokásjog történetéhez. *Fons*, 4 (1997). fasc. 1. 23–24. o.

³⁷ Dzselaalzáde Musztafa oszmán történetírő beszámolóját lásd: *Sugár*: Az egri vár históriája. i. m. 101. o.

³⁸ *Sugár István*: Mikor írta Tinódi az Egri várostrom históriás énekét? *Irodalomtörténet*, 14 (1982). 181. o.

³⁹ *Dézsai*: Tinódi. i. m. 95. o. Vadai István és Domokos Gyöngyi a vers akrosztichonjának bővüléseit megvizsgálva rámutattak arra, hogy Tinódi többször átdolgozta, kiegészítette művét, ezek a betoldások azonban nem módosítják Bornemissza Gergely szerepének értékelését. *Vadai*: A függőleges beszéd. i. m.; *Domokos Gyöngyi*: Függőbeszéd Zsámbokyra, avagy Az Eger vár viadaljáról való ének szövegvariánsai. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 55–78.

⁴⁰ A lemondás oka az volt, hogy sem a bécsi hadvezetés, sem a vármegyék küldöttei nem adták meg azt a támogatást Dobónak, amit ő a vár újjáépítésének érdekében méltányosnak tartott. Mindazonáltal az eset háttérben régebbi, anyagi természetű sérelmek és konfliktusok is meghúzódhattak. *Sugár*: Az egri vár históriája. i. m. 107. o.

⁴¹ Nem valószínű, hogy „Bornemissza Gergelyt úgy kellett a király küldöttjének, Pallavicini Sforza Mátyás főkapitánynak a várkapitányság elfogadására rábeszélni”. *Dercsényi – Voit*: Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 66. o.

⁴² *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 45–47. o. Bornemissza még két másik alkalommal is felkereste a Habsburg-udvart.

⁴³ *Sugár*: Az egri vár históriája. i. m. 108. o.

⁴⁴ Dobó Pethó Gáspár, Zoltay István és Káldy Márton hadnagyokat hívatta Egerbe. Hármójuk közül ketten meg is érkeztek, ám Káldy Márton helyett Bornemisszát küldték. *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 20. o.

udvari körökben, és maga az uralkodó is megbízott benne. Föltételezhető, hogy rokonságban állt Bornemissza Pál⁴⁵ erdélyi püspökkel, és bírta Oláh Miklós egri püspök támogatását is, aki egyébként az egri vár birtokosa volt.⁴⁶ Már a korábbi időkben megfordult Konstantinápolyban, alighanem futárszolgálatot teljesített,⁴⁷ máskor pedig az udvar által elkönfiskált Forgách-birtokok provizoraként bizonyította rátermettségét és királyhűségét.⁴⁸ Egy eddig figyelmen kívül hagyott adat tanúsága szerint Bornemissza Gergely már 1547-ben királyi ellenőrként működött Egerben. Az volt a feladata, hogy felülvizsgálja Dobó István számadásait, képviselje a király érdekeit, kezelje az állami jövedelmeket.⁴⁹

Dobó István kortársai szemében is valóságos hős volt. Mindenki tudta róla, hogy el-
évülhetetlen érdemeket szerzett előbb Egervár megerősítésében, majd védelmében.⁵⁰ A Kamara mégis elégedetlen volt vele, mert elszámolásai rendre hibásnak, hiányosnak bizonyultak: „bor, az Isten tudja, mennyi fogyott, mert kapitány uram nem mérte” – ezt jelentették róla.⁵¹ Közkeletű vélemény szerint a vitéz nemesúr rendkívül pénzsóvár volt – mérhetetlen kapzsiságáról Bornemissza Péter is feljegyzett egy gonosz anekdotát az

⁴⁵ A Bornemissza Gergelyhez hasonlóan pécsi származású Bornemissza (Abstemius) Pál rendkívül nagy befolyású egyháznagy volt. Vö. *Mikó Árpád*: Bornemissza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő*, 45 (1996), 203–221. o.; *Ács Pál*: Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában. *Vigília*, 64 (1999), fasc. 5. 360–374. o. Ha bebizonyosodna, hogy közvetlen rokonságban állt Bornemissza Gergellyel, akkor joggal következtethetnénk arra, hogy ő is egyengette a gyaloghadnagy gyorsan felívelő karrierjét. *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 8–9., 100. o.

⁴⁶ A fennálló törvények értelmében az egri püspöknek járó tizedet Dobó István szedte be, és ő rendelkezett vele oly módon, hogy a püspök kapta a befolyó összeg egyharmadát, a fennmaradó kétharmad részt a várkapitány a katonák zsoldjára, illetve várépítkezésekre volt köteles fordítani. Az új kapitányok kinevezése Oláh Miklós jóváhagyásával és támogatásával történt. *Hóvári*: A hűtlen Dobó. i. m. 17. o.

⁴⁷ Szakály Ferenc és Sugár István feltételezése szerint ő volt az a Bornemissza Gergely, aki egy Nádasdy Tamásnak küldött jelentés szerint szemmel látta, amint a szultán magához hívatta a moldvai vajdát, és körülmetélte. *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I. k. Budapest, 1915. 322. o.

⁴⁸ A Forgách családtól konfiskált Gimes vára és a Komjáti uradalmak királyi udvarbírája és várnagy volt. Számadása: MOL E 554 Fol. Lat. 1219. *Sugár*: Bornemissza Gergely. i. m. 15–17. o.

⁴⁹ Bornemissza Gergelyt *contrascriba*-ként említik Dobó István és Zay Ferenc 1547. évi utasításában. Az adat Kenyeres István disszertációjából való. *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok Budapest, 2008; Kenyeres István már a X. végvári konferencián tartott előadásában is beszélt az egri vár jövedelmeinek kettős, püspöki és kamarai kezelésének rendszeréről és a két funkció elhatárolódásáról. Dobó István ugyan egy személyben volt »castellanus és provizor«, várnagy és udvarbíró, de udvarbíróként kizárólag Oláh Miklós püspöktől (a váruadalom birtokosától) függött. A királyi érdekeket ekkor az ellenőr (*contrascriba*) képviselte.” *Hausner*: Az egri vár diadala 1552. i. m. 457. o. V. ö. még *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok. Budapest, 2008.

⁵⁰ *Bodola*: Dobó István a magyar költészetben. i. m. 15–19. o. Zsámboky Dobóhoz címezte latin nyelvű Tinódi-átdolgozásának ajánlását. *Sambucus*: Rerum ad Agriam gestarum narratio. i. m.; *Dézsai*: Tinódi. i. m. 104. o. A dobóruszkai síremlék felirata Istvánffy Miklós Dobóhoz címzett epigrammájának felhasználásával készült. A költemény kizárólag Dobó egri hőstetteiről beszél. *Nicolaus Istvánffy*: Carmina. (Ed. *Iosephus Holub et Ladislaus Juhász*.) Lipsiae, 1935. 48. sz. Vö. *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest, 1986. 54. o. (további irodalommal.) A Dobó-kultuszról, valamint Dobó személyiségének árnyoldalairól legújabbán lásd: *Lőkös Péter*: Tinódi Sebestyén és Csabai Mátyás: az 1552-es egri ostrom két első megöröklője. In: Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. i. m. 199–214..

⁵¹ Tudjuk, hogy Dobó pénzügyi elszámolásai nem mindig voltak kifogástalanok. (1551. november 23-án Oláh Miklós egri püspök és kancellár Dobó István számadásainak felülvizsgálatát sürgette. MOL E 41 1551 – No. 128.) A várkapitányi tisztség átadása azért tartott hónapokig, mert ennyi időbe teltett a kapitány számadásainak az ellenőrzése. *Dercsényi-Voit*: Heves megye műemlékei. (II.) i. m. 66. o.; vö. *Kenyeres István*: 16. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. Budapest, 2002. (Fons Könyvek, 2.) I. k. 141–143. o.

Ördögi kisírtetekben.⁵² Ismeretes az is, hogy Dobó Istvánt és testvéreit korábban elköve-
tett erőszakoskodásaikért 1551-ben fő- és jószágvesztésre ítélte a király. Noha az ítéletet
felfüggesztették, érvényét nem veszítette.⁵³ Nem lehetetlen, hogy I. Ferdinánd jobban
megbízott Bornemisszában, a frissen megnevesített,⁵⁴ udvarhű katonai adminisztrátor-
ban, mint Dobóban, a főrangú katonatisztben. Annál is inkább, mivel számtartótisztként
Bornemissza már korábban is betekintést nyert a vár gazdasági ügyeibe. Úgy tűnik, hogy
az egri vár fenntartásához és megerősítéséhez szükséges anyagi eszközökhöz Borne-
missza, ha nem is könnyebben, de kényelmesebben hozzájutott, mint Dobó.

Nem tudni, hogyan zajlott le a kapitányváltás Egerben. A leköszönő Dobót mintegy
kárpótlásul erdélyi vajdává nevezték ki. Ma úgy mondanánk: fölfelé bukott. Rendkívül
megtisztelő, de igencsak perspektívtalan pozíció volt ez. Már 1553-ban sejthető volt,
hogy a Habsburgok nem sokáig tarthatják kezükben Erdélyt – Forgách Ferencsel szólva
„nyilvánvaló volt az erdélyi változás”.⁵⁵

Amikor 1554 októberében a hatvani bég törbe csalta és rabul ejtette Bornemissza
Gergelyt, Dobó István talán tehetett volna valamit kiszabadítása érdekében. Ő tartotta
rabságban az egyik legértékesebb török foglyot az akkori Magyarországon. Ám Dobó-
nak nem állt szándékában az, hogy kincset érő rabjával megváltsa Bornemissza Gergely
szabadságát, hiszen ő ennek csak kárát látta volna.⁵⁶ Így esett, hogy Bornemisszát hama-
rosan Isztambulba szállították, ahol – miután megtagadta az együttműködést az oszmá-
nokkal – felakasztották.⁵⁷

Tinódi négy-öt hónappal a kapitányváltás után fejezte be az egri históriát: „Az jó Do-
bó bírja már vajdaságát, / Gergöly deák tisztiben Egör várát.”⁵⁸ Az 1552. évi ostrom iga-
zi hőse tehát ekkor már távozott dicsőségének színteréről. Többek szemében kívánatos-
nak tűnhetett, hogy Bornemissza Gergely ne csupán Dobó tisztségét, hanem hírnevének
egy részét is örökölje. Világosan látta mindenki, hogy az új várkapitány az uralkodó és
az immár esztergomi érsekké lett Oláh Miklós bizalmasa:

„Az jó király vitéz Gergöly deákat
Ajándékozá, ada szép jószágot,
Az mellett ada nagy szép ajándékot,
Miklós pispök adá egri bánásgot.”⁵⁹

⁵² „Dobó Istvánnak, mikor ötszáz hordó bora lőtt volna, kérdezte az kolcsárt, töltelekre valót hol vegyenek. Mert annak a számát nem örömet kezdené meg.” *Bornemissza Péter: Ördögi kisírtetek.* (Kiad. *Eckhardt Sándor.*) Budapest, 1955. 208. o. Hasonló tartalmú, Dobóról közzájón forgó történeteket Forgách Ferenc is elbe-
szélt. *Forgách: Emlékirat Magyarország állapotáról.* i. m. 704. o.

⁵³ *Csipes Antal: Dobó István élete és szerepe Magyarország 16. századi történetében.* Eger, 1972. 76–77. o.

⁵⁴ Istvánffy Miklós „pécsi kovács fia”-ként beszél Bornemisszáról: *Istvánffy: Magyarok dolgairól irt históriája* Tállyai Pál 17. századi fordításában. I/2. i. m. 207. o.

⁵⁵ *Forgách: Emlékirat Magyarország állapotáról.* i. m. uo.

⁵⁶ „Dobó István rideg álláspontját a korszak gyakorta embertelenül kemény szellemének tükrében kell elbí-
rálnunk” – írja a monográfus. *Sugár: Bornemissza Gergely.* i. m. 98. o.

⁵⁷ Uo. 113.

⁵⁸ *Tinódi: Eger vár viadalja.* 1716–1717. sor.

⁵⁹ Uo. 1708–1711. sor. Nemcsak Ferdinánd király, hanem Oláh Miklós is több birtokot adományozott Borne-
misszának. *Sugár: Bornemissza Gergely.* i. m. 41–44. o.

Köztudomású, hogy az egri vár históriája révén maga az énekszerző is elnyerte a király és az érsek elismerését, megbecsülését.⁶⁰ Az a kérdés, megpróbált-e igazodni Tinódi a vár életében bekövetkezett változásokhoz? Nyomot hagyott-e a várostrom és a vers megfogalmazása közt eltelt idő magán az egri éneken?

Erre a kérdésre – ami a história lényegét illeti – bizvást nemmel felelhetünk. Tinódi nem tartozott a történelmet a mindenkori hatalom szája ize szerint alakító krónikások közé. Más lapra tartozik, hogy amit mellékesnek vagy oda nem illőnek tartott, arról nem beszélt. Dobó lemondását például a kapitány fáradtságával indokolta: „Elgondolá Dobó István magába, / Hogy már megnyugodjék otthon házába”.⁶¹ Tinódi társadalomszemléletének ismeretében az is könnyen belátható, hogy mindig tiszteletben tartotta a fennálló hatalmi struktúrákat. Ezzel magyarázható, hogy az új várkapitány kétségtelenül „meglőtt” tetteinek valós jelentőségüknél nagyobb hangsúlyt adott. Így működik a szájhagyományozó történetmondás és a Tinódi-féle „végemléközet”-gyártás gépezete: a rangemelkedés dicsfénye az elmúlt idők tetteit is beragyogja.

Az igazságot Tinódi nem akarta eltussolni. Finoman érzékeltette, hogy nem mindenki fogadta kitörő örömmel az új tisztartót. Ha így lett volna, hiábavalóan és üresen csengett volna az egri vitézekhez intézett szózata – közvetlenül a kapitányváltás bejelentése után:

„Kik hívön szolgálátok Egör várba,
Kevélségbe és felfüalkodásba
Ne essetök, légyetök hallgatásba,
Az Úristennek nagy hálaadásba.

Szálláskoron ki nagy sok viadalba
Titöket megtarta jó szerencsába,
Ne légyetök ti hálaadatlanságba,
Kíért végre jussatok mennyországba.”⁶²

Tinódi sohasem szólt hiábavalóan és üresen. Ám a magyar vitézség legfényesebb diadala kapcsán elégedetlenkedésről, zúgolódásról beszélni nem lett volna ildomos. Erről a tárgyról éppen ezért nemcsak az egri békétlenkedőknek, de önmagának is hallgatást parancsolt.

⁶⁰ Tinódi az Eger vár viadalja elismeréseképpen kapott nemességet. Nemeslevelét az uralkodó mellett Oláh Miklós is aláírta. *Dézsí: Tinódi*. i. m. 99–105. o.; *Dr. Szádeczky Lajos: Tinódi Sebestyén címeres levele*. Erdélyi Múzeum, 18 (1901), 391–395. o.; *Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerei*. A Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Corvina, Bp., 1987, 9. (A címerkérő levél színes képe); vö. *Szentmártoni Szabó Géza: Tinódi-kronológia (Életrajz és kultusz)*. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*. i. m. 318. o. (további irodalommal)

⁶¹ *Tinódi: Eger vár viadalja*. 1656–1657. sor.

⁶² Uo. 1760–1767. sor.